

**ASOCIJACIJA PROSTORNIH PLANERA SRBIJE
UNIVERZITET U BEOGRADU - GEOGRAFSKI FAKULTET**

uz podršku

Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije
Opštine Veliko Gradište

organizuju
deveti naučno-stručni skup
sa međunarodnim učešćem

**LOKALNA SAMOUPRAVA U
PLANIRANJU I UREĐENJU
PROSTORA I NASELJA**

Urednici:
Dr Velimir Šećerov
Dr Dejan S. Đorđević
Dr Zoran Radosavljević
Dr Marija R. Jeftić

Beograd, jun 2022.

**ASOCIJACIJA PROSTORNIH PLANERA SRBIJE
UNIVERZITET U BEOGRADU - GEOGRAFSKI FAKULTET**

Izdavači:

Asocijacija prostornih planera Srbije
Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet

Za izdavače:

Dr Dejan S. Đorđević
Dr Velimir Šećerov

Urednici:

Dr Velimir Šećerov
Dr Dejan S. Đorđević
Dr Zoran Radosavljević
Dr Marija R. Jeftić

Tehnička priprema i dizajn korica:

Branko Protić

Grafička priprema i štampa:

Planeta Print DOO, Beograd

Tiraž:

200 primeraka

ISBN 978-86-6283-125-5

Beograd, jun 2022.

Štampu zbornika radova finansijski pomoglo:

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

Napomena: Referati su štampani u obliku autorskih originala. Stavovi izneti u objavljenim radovima ne izražavaju stavove urednika Zbornika i Organizatora skupa. Autori preuzimaju pravnu i moralnu odgovornost za ideje iznete u svojim radovima. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

PROGRAMSKI ODBORI SKUPA

KOORDINACIJA SKUPA:

Prof. dr Velimir Šećerov, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet
Dr Dejan S. Đorđević, predsednik Asocijacije prostornih planera Srbije
Dr Zoran Radosavljević, Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture

NAUČNI ODBOR:

Prof. dr Marija R. Jeftić, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet, predsednik
Prof. dr Dejan Filipović, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet
Prof. dr Uroš Rađosavljević, Univerzitet u Beogradu – Arhitektonski fakultet
Prof. dr Danica Šantić, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet
Prof. Dr. Jerry Anthony, University of Iowa, School of Planning and Public Affairs, SAD
Dr Dejan S. Đorđević, naučni saradnik, Ministarstvo građ., saobraćaja i infrastrukture
Prof. dr Bogdan Lukić, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet
Prof. dr Zora Živanović, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet
Prof. Dr. Thomas Dillinger, Tehnički univerzitet u Beču, Austrija
Prof. dr Gordana Vojković, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet
Prof. dr Dragica Gatarić, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet
Prof. dr Mira Mandić, Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Banjoj Luci
Prof. dr Danijela Vukoičić, Univerzitet u Prištini, Prirodno-matematički fakultet Kos. Mitrovica
Doc. dr Aleksandar Jeftić, Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka
Doc. dr Alma Zavodnik Lamovšek, Univerzitet u Ljubljani, Fakultet za građevinu i geodeziju
Dr Milan Husar, Slovački tehnički univerzitet u Bratislavi, Slovačka
Mr Mirosljub Stanković, Gradska uprava Grada Niša
Dr Milica Dobričić, Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture

ORGANIZACIONI ODBOR:

Miroslav Marić, Institut za puteve, Beograd - predsednik
Branko Protić, Univerzitet Beogradu - Geografski fakultet
Dušan Ristić, Univerzitet u Prištini, Prirodno-matematički fakultet Kosovska Mitrovica
Vladimir Popović, Geografski institut "Jovan Cvijić" SANU
Aleksandar Radulović, Univerzitet Beogradu - Geografski fakultet
Marina Stanić, Zavod za zaštitu prirode Srbije
Jelena Tolić, Zavod za zaštitu prirode Srbije
Milica Ristović, Studio Teserakt, Loznica
Marko Milosavljević, Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture

PLENUM

TEORIJSKA ISHODIŠTA ZA INTEGRISANO PLANIRANJE ODRŽIVOG RURALNOG RAZVOJA	15
Dr Mirko Grčić	
SEOSKA NASELJA U SRBIJI – STANJE I PERSPEKTIVA.....	25
Dragutin Tošić, Marija Drobnjaković	
LOKALNA SAMOUPRAVA I BANJE SRBIJE U PROŠLOSTI	35
Dr Stevan M. Stanković	
POSSIBILITIES OF INTEGRATING SPATIAL, DEVELOPMENT AND TRANSPORT PLANNING AT THE REGIONAL LEVEL IN SLOVENIA	47
Andrej Gulič	
U SUSRET NOVOM CIKLUSU PROSTORNOG PLANIRANJA U REPUBLICI SRBIJI NA LOKALNOM NIVOU – ISKUSTVA I PREPORUKE	55
Dušan Šljivančanin, Veljko Bojović	

PRAVNI, METODOLOŠKI I INSTITUCIONALNI OKVIR PLANIRANJA I UREĐENJA PROSTORA I NASELJA

PRAVNI I INSTITUCIONALNI OKVIR PLANIRANJA I UREĐENJA PROSTORA I NASELJA – OPŠTI PRISTUP	65
Marija Mihajlović, Ljiljana Stošić Mihajlović, Marko Mihajlović	
PREOBRAŽAJ MALIH GRADOVA U SRBIJI – OD URBANOG PROPADANJA DO NOVOG IDENTITETA	71
dr Omiljena Dželebdžić, dr Nataša Čolić, Katarina Majhenšek	
PROBLEMI I MOGUĆA RJEŠENJA PRI IZRADI PROSTORNIH PLANOVA JEDINICA LOKALNE SAMOUPRAVE U REPUBLICI SRPSKOJ	81
Dragana Popović, Dragana Kuzmanović	
SPROVOĐENJE ZAKONSKE REGULATIVE NA PODRUČJU POSEBNE NAMENE NACIONALNOG PARKA TARE I PARKA PRIRODE ŠARGAN-MOKRA GORA	89
Marko Milosavljević, dr Uroš Radosavljević	
SUBJEKTI SISTEMA PROSTORNOG I URBANISTIČKOG PLANIRANJA U REPUBLICI SRPSKOJ	97
Neda Živak, Marko Ivanišević, Marko Knežević	
PERCEPCIJA POJMA PROSTORNOG PLANIRANJA IZ PERSPEKTIVE INTERNET KORISNIKA U SRBIJI	107
Petar Jeremić, Vladimir Maksimović	
PLANIRANJE GAZDOVANJA ŠUMAMA NA PRIMERU URBANIH PARKOVSKIH POVRŠINA NOVOG SADA I POŽAREVCA.....	115
Aleksandar Popović, Milan Medarević, Snežana Obradović, Jelena Belojica, Biljana Šljukić	
EKOLOŠKI INDEKS KAO INSTRUMENT ADAPTACIJE BEOGRADA NA KLIMATSKE PROMENE	123
Ana Mitić Radulović, Milica Lukić, Ana Simić	

JAVNI INTERES U PROSTORNOM I URBANISTIČKOM PLANIRANJU NA LOKALNOM NIVOU

JAVNI INTERES U NACIONALNOJ POLITICI URBANOG RAZVOJA..... 133
dr Siniša Trkulja

100 GODINA TRANSFORMACIJE KONCEPTA JAVNOG INTERESA U PROSTORNOM RAZVOJU SRBIJE: RAZUMEVANJE DRUŠTVENOG KONTEKSTA..... 137
dr Iva Čukić, dr Jasmina Đokić, Ana Graovac, dr Marija Maruna, dr Danijela Milovanović Rodić, dr Ana Perić, Ksenija Radovanović, dr Danijela Savkić, Ljubica Slavković, mr Anica Teofilović

ULOGA SCENARIJA U PLANIRANJU NA LOKALNOM NIVOU: RAZUMEVANJE SISTEMA I PREPOZNAVANJE JAVNOG INTERESA..... 151
Bojana Pjanović, Tijana Dabović, Dejan Đorđević, Bojana Ivanović

JAVNI INTERES I PLANIRANJE GRADOVA U SRBIJI - RAZVOJ BEOGRADA NA OBALAMA REKA – KRATAK PREGLED 157
Velimir Šećerov, Marija Jeftić, Branko Protić, Dejan S. Đorđević, Zoran Radosavljević

URBANISTIČKI PROJEKAT IZMEĐU JAVNOG I PRIVATNOG INTERESA..... 169
Uroš Radosavljević, Aleksandra Đorđević

UTVRĐIVANJE JAVNOG INTERESA ILI PODSTICANJE NESPORAZUMA: IZMENE I DOPUNE PLANA GENERALNE REGULACIJE BEOGRADA..... 179
dr Jasmina Đokić, Ana Graovac, Ksenija Radovanović, Ljubica Slavković

ASPEKTI URBANE TRANSFORMACIJE DELA GRADA NOVOG SADA – PRIMER KINESKE ČETVRTI – IZMEĐU LOKALNIH POTREBA I JAVNOG INTERESA 189
Srđan Zorić

DRUŠTVENO-EKONOMSKI UTICAJ OTKUPA ZEMLJIŠTA ZA POTREBE IZGRADNJE AUTOPUTA „POJATE-PRELJINA“ 197
Ana Pavlović, Nemanja Jevtić, Jovana Đurković

PLANIRANJE RAZVOJA SEOSKIH I TURISTIČKIH PODRUČJA

RURALNO PLANIRANJE NA LOKALNOM NIVOU U SAVREMENOM EVROPSKOM KONTEKSTU - DA LI JE KONCEPT „PAMETNA SELA“ REALNA MOGUĆNOST U SRBIJI? 207
Branka Tošić, Zora Živanović

REVITALIZACIJA NASELJA ZAŠTIĆENIH PLANINSKIH PROSTORA SRBIJE..... 217
Mirosljub Milinčić, Ljiljana Mihajlović, Dragan Petrović, Uroš Durlević, Uroš Milinčić

REZERVATI BIOSFERE – POTENCIJALI ILI OGRANIČENJA RAZVOJA RURALNIH PODRUČJA 225
Tijana Jakovljević, Snežana Đurđić

MORFOLOŠKA TIPOLOGIJA RURALNIH NASELJA NA TERITORIJI GRADA BANJALUKE	233
Dragica Gatarić, Marko Ivanišević, Luka Sabljčić	
NAPUŠTENJA SELA SRBIJE: STUDIJA SLUČAJA SELA VUKOJEVAC (OPŠTINA KURŠUMLIJA)	241
Golić Rajko, Joksimović Marko	
INFRASTRUKTURNA OPRREMLJENOST SEOSKIH NASELJA KAO DETERMINANTA RURALNE OBNOVE SRBIJE.....	249
Dušan Ristić, dr Bogdan Lukić, Branko Protić ² , dr Dejan S. Đorđević, Dragoslav Pavlović	
RURALNA DEAGRARIZACIJA KAO FAKTOR PROMENE INTENZITETA EROZIJE ZEMLJIŠTA	263
Sanja Manojlović, Tanja Srejić, Mikica Sibinović, Ivana Carević, Natalija Batočanin	
UTICAJ PANDEMIJE COVID-19 NA STANJE I ODRŽIVOST RURALNOG TURIZMA NA TERITORIJI GRADA KRALJEVA: STUDIJA SLUČAJA SELA RUDNO I LOPATNICA.....	271
Ivana Penjišević, Bojana Jandžiković ¹	
KARTOGRAFSKA FORMA PREZENTACIJE POKAZATELJA POTENCIJALA RURALNIH PODRUČJA	279
Jasmina M. Jovanović, Ljiljana Živković, Marko Stojanović, Tanja M. Janković, Ivana Đorđević	
KONCEPT GIS-A U PLANIRANJU RURALNOG RAZVOJA.....	287
Aleksandar Valjarević, Milan Radojković	
GEOPROSTORNI POTENCIJALI I OGRANIČENJA ZA RURALNU OBNOVU OPŠTINE ČUPRIJA	291
Marija Antić, Dejan Filipović, Danica Šantić	
TURIZAM I UGOSTITELJSTVO KAO FAKTORI ODRŽIVOG RAZVOJA RURALNIH PROSTORA SRBIJE.....	299
Marina Vesić, Nikola Todorović	
ODRŽIVI TURIZAM ZAŠTIĆENOG PODRUČJA AVALE – STANJE I PRESPEKTIVE –	307
Nevena Nekić, Miško Milanović	
UMETNIČKI I STARI ZANATI I DOMAĆA RADINOST U FUNKCIJI RAZVOJA TURIZMA I SEOSKIH PODRUČJA.....	315
Danijela Vukoičić, Dragan Petrović, Sanja Božović	
SEOSKI TURIZAM U FUNKCIJI NOVOG KONCEPTA KULTURNIH PROMENA RASELJENIH NASELJA NA STAROJ PLANINI NA PRIMERU STAROPLANINSKOG NASELJA REPUŠNICA	325
Dr Miodrag Velojić, Dr Olica Radovanović, Maja Simonović, Branka Jemuović	
KREATIVNI TURIZAM KAO ŠANS ZA RAZVOJ RURALNIH PODRUČJA.....	331
Andrijana Mirković Svitlica	

UTICAJ DEMOGRAFSKIH I MIGRACIONIH PROCESA NA LOKALNE SAMOUPRAVE U SRBIJI I REGIONU

**ZNAČAJ KREIRANJA MIGRACIONIH PROFILA U JEDINICAMA LOKALNIH
SAMOUPRAVA U CILJU OPTIMALNIJEG UPRAVLJANJA MIGRACIJAMA I
NJIHOVE INTEGRACIJE U RAZVOJNA DOKUMENTA..... 341**
Danica Šantić, Jovana Konjević, Milica Langović

**DEMOGRAFSKE PROMENE I REGIONALNI
RAZVOJ SRBIJE 349**
Ljiljana Stošić Mihajlović, Marija Mihajlović

**DEMOGRAFSKE PERSPEKTIVE GRADA BANJA LUKE KAO ČINILAC
PROSTORNOG RAZVOJA 357**
Petar Vasić, Aleksandar Čavić

**UTICAJ UNUTRAŠNJIH MIGRACIJA NA DEMOGRAFSKU ODRŽIVOST NASEOBINSKE
MREŽE REPUBLIKE SRPSKE 365**
Dragica Delić, Dragana Vidić

**MEĐUZAVISNOST RADNE SNAGE I STRUKTURE KORIŠĆENJA ZEMLJIŠNOG FONDA
NA TERITORIJI ZAJEČARSKOG OKRUGA 373**
Filip Krstić, Nemanja Josifov¹, Marko Sedlak¹,
Vladimir Malinić¹

**ANALIZA STANJA I MOGUĆNOSTI RURALNE OBNOVE DEPOPULACIONIH
NASELJA U PIROTSKOM OKRUGU 381**
Vladimir Malinić, Marko Sedlak, Filip Krstić

**PANDEMIJA VIRUSA COVID-19 KAO OGRANIČAVAJUĆI FAKTOR DEMOGRAFSKOG
RAZVOJA LOKALNIH SAMOUPRAVA U SRBIJI 389**
Damjan Bakić, Nevena Trnavčević, Vera Gligorijević

**UTICAJ DEMOGRAFSKIH I MIGRACIONIH PROCESA NA LOKALNE SAMOUPRAVE –
STUDIJA SLUČAJA OPŠTINE KURŠUMLIJA I PODUJEVO..... 399**
Sanja Božović, Danijela Vukoičić

PROSTORNO I URBANISTIČKO PLANIRANJE NA LOKALNOM NIVOU

MODELING METRO VANCOUVER'S REGIONAL GROWTH PROJECTIONS 409
dr Sinisa Vukicevic, Nadia Vukicevic, Mia Bojic

**POLYVALENT FACTORS AND ACTIVITIES THAT AFFECT THE QUALITY OF
LIFE IN SLOVENIA..... 419**
Andrej Gulič

**PELJEŠKI CESTOVNI MOST – PLANSKA INTERVENCIJA U STRUKTURU
TURISTIČKOG SEKTORA 427**
Dr.sc. Denis Ambruš

PROJEKAT DANURB+: PROFILISANJE MALIH I SREDNJE VELIKIH GRADOVA U SRPSKOM PODUNAVLJU	435
Aleksandra Đukić, Branislav Antonić, Aleksandar Grujičić, Jelena Marić	
STRATEGIJA „BEOGRAD 2030“	445
dr Vesna Zlatanović-Tomašević	
REVITALIZACIJA BRAUNFILDA KAO FAKTOR REŠAVANJA KOMUNALNO-HIGIJENSKIH PROBLEMA NA TERITORIJI GRADSKOG NASELJA BEOGRAD (SRBIJA)	455
Ivan Samardžić, Goran Anđelković, Irena Blagajac, Ljiljana Mihajlović, Ivan Novković, Uroš Durlević	
SISTEM UPRAVLJANJA OTPADOM KAO NAJZNAČAJNIJI EKOLOŠKI PROBLEM NA PROSTORU GRADA TREBINJA	463
Filipović Dejan, Duškov Ljubica	
STEČENE PLANSKE OBAVEZE KAO DETERMINANTA LOKALNOG RAZVOJA: POSTUPAK USKLAĐIVANJA PROSTORNOG PLANA OPŠTINE TITEL SA PLANOVIMA VIŠEG HIJERARHIJSKOG NIVOVA.....	471
Dušan Ristić, Mirjana Barač, Milena Ivanović, dr Milena Nikolić	
VOLONTERSKE GEOGRAFSKE INFORMACIJE U FUNKCIJI UREĐENJA PROSTORA NA LOKALNOM NIVOU	485
Sanja Stojković, Aleksandar Peulić, Dušica Jovanović	
TRANSFORMACIJA URBANIH PODRUČJA U ENERGETSKI POZITIVNE OBLASTI – PREGLED PROJEKATA SA AMBICIJOM OSTVARIVANJA ENERGETSKI POZITIVNIH OBLASTI.....	493
Bojana Lević, Ljiljana Đukanović	
PROBLEM JAVNIH PARKING MESTA U NOVOBEOGRADSKOM BLOKU 19a.....	501
Milan Mihelić	
ANALIZA RAZVOJA MODERNE ARHITEKTURE U SUBOTICI NA PRIMERIMA NASELJA PROZIVKA I RADIJALAC	509
Dezire Tilinger	
GROBLJA NA TERITORIJI GENERALNOG PLANA BEOGRADA	517
Borka Protić	

PROJEKAT DANURB+: PROFILISANJE MALIH I SREDNJE VELIKIH GRADOVA U SRPSKOM PODUNAVLJU

**Aleksandra Đukić¹, Branislav Antić²,
Aleksandar Grujičić³, Jelena Marić⁴**

Apstrakt: Dunav, najduža reka u zapadnoj polovini Evrope, zbog svoje širine u svom srednjem i donjem delu toka predstavlja značajnu fizičku prepreku u opštem prostornom razvoju. Ova prepreka za saradnju preko Dunava dodatno politički značajna jer su mnoge nacionalne granice idu duž reke. Zbog toga su mnoga područja i gradovi u srednjem i donjem Podunavlju rubno smešteni, nedovoljno povezani i, samim tim, nerazvijeni. Ipak, oni se međusobno razlikuju i po drugim obeležjima, kao što su veličina, položaj u državnoj mreži gradova, kulturna baština ili karakter lokalne privrede. To znači da se izgledi za razvoj podunavskih gradova ne mogu na pravi način razumeti samo sagledavanjem njihove bolje povezanosti preko i u odnosu na reku, već uzimajući u obzir i druga obeležja. Cilj ovog rada je da se provere dati izgledi za razvoj malih i srednjih gradskih naselja u srpskom Podunavlju profilišući ih kroz njihova ključna obeležja. Očekivani ishod je stvaranje klastera gradskih naselja sa pridodatim planskim akcijama. Na taj način, ovo je doprinos istraživanju sprovedenom kroz izradu atlasa podunavskih gradova u okviru međunarodnog projekta DANURB+, koji se bavi naseljima u opadanju u rubnim i pograničnim delovima Podunavlja kako bi se stvorile nove perspektive njihove obnove i razvoja

Ključne reči: Dunav, mali i srednji gradovi, perifernost, urbani klasteri, Srbija, povezanost

DANURB+ PROJECT: PROFILING SMALL AND MEDIUM-SIZED URBAN SETTLEMENTS IN THE SERBIAN DANUBE REGION

Abstract: The Danube, the longest river in the western half of Europe, has been a significant physical obstacle for general territorial development in its middle and lower sections due to the river width. This obstacle for cooperation across the Danube has been further enhanced in a political way as many national borders have been outlined by the river. Therefore, many areas, cities and towns in the Danubian Region are peripheral, insufficiently connected and consequently underdeveloped. However, they also differ by their other characteristics,

¹ Univerzitet u Beogradu – Arhitektonski fakultet, Bulevar kralja Aleksandra 73/2, 11000 Beograd, Srbija, adjukic@afrodita.rcub.bg.ac.rs

² Univerzitet u Beogradu – Arhitektonski fakultet, Bulevar kralja Aleksandra 73/2, 11000 Beograd, Srbija, antonic83@gmail.com

³ Univerzitet u Beogradu – Arhitektonski fakultet, Bulevar kralja Aleksandra 73/2, 11000 Beograd, Srbija, aleksandar.grujicic@arh.bg.ac.rs

⁴ Univerzitet u Beogradu – Arhitektonski fakultet, Bulevar kralja Aleksandra 73/2, 11000 Beograd, Srbija, jelena.maric1989@yahoo.com

such as size, position in national urban network, cultural heritage or the character of local economy. This means that development prospects for Danubian cities and towns cannot be properly understood just addressing their the better connectiveness across and through the river, but also taking in account their other characteristics. The aim of this paper is to check such development prospects for small and medium-sized urban settlements in the Serbian Danube Region by profiling them through their key characteristics. An expected outcome is to form the clusters of urban settlements with subordinated planning actions. In that way, this is a contribution for the research carried through the creation of the atlas of Danubian cities in international DANURb+ Project, which is dealing with shrinking settlements of Danube river's peripheral and border regions, to create new possibilities to make them attractive again.

Key words: Danube, small and middle-sized cities, peripherality, urban clusters, Serbia, connectivity

UVOD – SADAŠNJOST I BUDUĆNOST MALIH I SREDNJIH GRADOVA EVROPE

Tema malih i srednjih gradova postala je aktuelna u novijim istraživanjima i planiranju gradova na nivou Evrop, koja upravo veoma bogata i raznolika po karakteru i koncentraciji datih gradova. Zbog toga oni čine nezaobilazan deo njegove istorije. Ipak, veliki broj malih i srednjih gradova na evropskom kontinentu je u demografskom i privrednom opadanju, a uviđa se da što je grad manji, da će on ima pre početi opadati (Restrepo Cadavid et al., 2017). Zbog toga je planiranje razvoja malih i srednjih gradova već samo po sebi veliki izazov (Servillo et al., 2017). Kako su mali i srednji gradovi bitni ne samo na polju urbanizacije, već i po razvoj regija i, uopšte, prostorni razvoj kontinenta, njihov značaj i razvoj posredno imaju i značajnu ulogu po budućnost cele Evrope (ESPON, 2006).

Poslednjih dvadesetak godina javio se niz strateških dokumenata koji naglašavaju značaj, ali i razvojna ograničenja malih i srednjih gradova. Ovo se već uočava i Evropskoj perspektivi prostornog razvoja (eng. *European Spatial Development Perspective – ESDP*) iz 1999. godine, gde se položaj ovih gradova vidi kao veoma bitan, posebno u slabije naseljenim, seoskim, pograničnim područjima i, samim tim, slabije razvijenim delovima Evrope. Za male gradove se naglašava potreba međusobnog umrežavanja i saradnje u cilju sinergije, kao i bolje povezanosti sa seoskim zaleđem. Privredna i društvena živost malih i srednjih gradova kao središta trgovine i usluga i mesta okupljanja za slabije razvijena seoska područja je čak označena kao presudan činilac za njihov opstanak i obnovu. Kao naročito značajne mere ističu se podrška javnom prevozu, težnja da se ostvare veće gustine izgradnje i korišćenja prostora u cilju racionalnog odnosa prema planiranju prostora i podrška boljoj promociji i očuvanju kulturne baštine kao važnog resursa malih i srednjih gradova (ES, 1999).

Ipak, čini se da tema razvojnih izazova kod malih i srednjih gradova i dalje nije potpuno zaokružena i prepoznata na svim evropskim nivoima, jer određeni važni dokumenti na temu evropskih gradova uopšte nisu izdvojili male i srednje gradove kao posebnu stavku. Ovo se primećuje, na primer, kod prilično uticajne Lajpciške povelje o održivim evropskim gradovima (eng. *Leipzig Charter on Sustainable European Cities*) iz 2007. godine.

Zbog ovoga su posebno vredna ona istraživanja i pripadajući dokumenti koji zasebno istražuju male i srednje gradove. Primer je projekat „Grad: mali i srednji gradovi u njihovom funkcionalnom prostornog okruženju“ (eng. *Town: Small and Medium Sized Towns in their Functional Territorial Context*), vođen od strane ESPON-a, evropske mreže za posmatranje prostornog razvoja. U konačnom izveštaju projekta iz 2013. godine postoje određene smernice koje određuju tipologiju malih i srednjih gradova prema mogućnostima („scenarijima“) njihovog privrednog razvoja (Servillo et al., 2013):

1. Gradovi sa „unutrašnjom“ privredom, okrenuti zatečenom stanovništvu, gde se posebno cilja na pristupačnost i mobilnost;
2. Gradovi sa „spoljnom“ privredom, okrenuti proizvodnji dobara (‘industriji’) i uslugama prema spolja, tj. ka korisnicima izvan gradskog područja; i
3. Gradovi zasnovani na znanju, gde je naglasak u razvoju na inovacije, znanje i mesne ustanove i organizacije spremne da budu podrška ovome.

Dati izveštaj ESPON-a je potvrdio već nešto što je bilo nezvanično jasno i ranije, a to je da se istočna polovina Evrope posebno osetljiva po pitanju razvojne perspektive malih i srednjih gradova. Iako se često smatra da je ovo „zaostavština“ socijalističkog uređenja tokom 20. veka, priča je mnogo složenija i sa starijim korenima. Istočna Evropa je za razliku od Zapadne vekovima imala sporiji razvoj i slabije putne veze, pa su se gradovi ovde kasnije javili, sporije razvijali i imali manji stepen samouprave nego što je to slučaj na zapadu (Musil, 2005). Pored toga, istočnu polovinu kontinenta odlikuju i manje gustine i koncentracije kako stanovništva tako i gradova. Zbog toga ne čudi što je su istočnoevropski gradovi koji su manji i udaljeni od važnih saobraćajnica i drugih gradova upravo najskloniji urbanom opadanju na kontinentu (Restrepo Cadavid et al., 2017).

Ovaj „istočnoevropski“ profil malih i srednjih gradova se može u potpunosti uočiti kod većine gradova u Srbiji. Na osnovu rezultata poslednjeg popisa stanovništva iz 2011. godine od 167 zvaničnih gradskih naselja u Srbiji 74% je imalo demografski pad, a ako se izuzmu veliki gradovi sa preko 100.000 stanovnika i njihova predgrađa označena kao naselja gradskog tipa, onda se ovaj postotak penje na oko 85% za sve male i srednje gradove u Srbiji (Antonić i dr., 2020b). Novi popis, koji se očekuje ove godine, će samo po svim naznakama pokazati još osetnije opadanje malih i srednjih gradova u državi.

Upravo zbog ovoga na nivou Srbije treba otvoriti dijalog o budućnosti malih i srednjih gradova na različitim nivoima, jer iako većina njih ima slične izazove oko pada broja stanovnika mnogi od ovih gradova ima i brojne posebnosti. Kao dobar primer može se izdvojiti proučavanje podunavskih malih i srednjih gradova, jer Dunav kao velika međunarodna reka zbog svoje širine u svom srednjem i donjem delu toka predstavlja značajnu fizičku prepreku u opštem prostornom razvoju. Ova prepreka za saradnju preko Dunava dodatno politički značajna, jer su mnoge nacionalne granice idu duž reke. Zbog toga su mnoga područja i gradovi u srednjem i donjem Podunavlju rubno smešteni, nedovoljno povezani i, samim tim, nerazvijeni. Ovo je vidljivo i kod gradova u srpskom Podunavlju.

Cilj ovog rada je da se provere razvojni izgledi malih i srednjih gradskih naselja u srpskom Podunavlju profilišući ih kroz njihova ključna obeležja. Očekivani ishod je stvaranje klastera gradskih naselja sa pridodatim planskim akcijama. Na taj način, ovo je doprinos istraživanju sprovedenom kroz izradu atlasa podunavskih gradova u okviru međunarodnog projekta DANURB+, koji se bavi izgradnjom dunavskog gradskog brenda kroz izgradnju regionalne i lokalne otpornosti putem vrednovanje podunavskog kulturnog nasleđa u naseljima u opadanju u rubnim i pograničnim delovima Podunavlja kako bi se stvorile nove perspektive njihove obnove i razvoja.

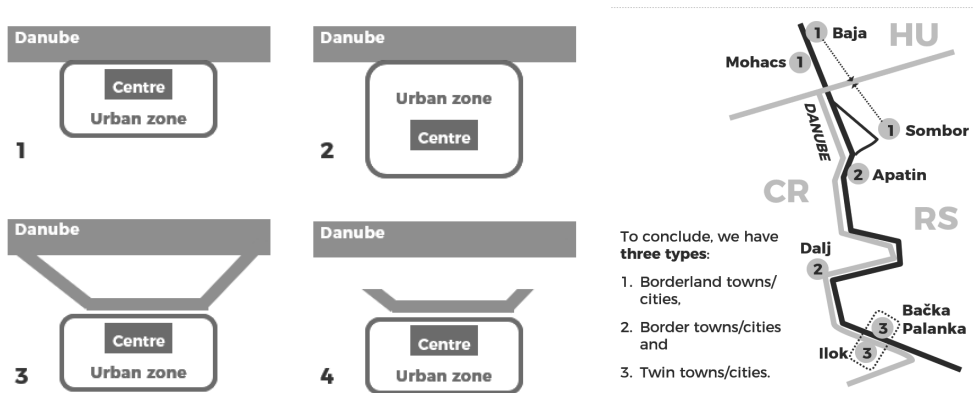
METODOLOGIJA

Predstavljen rad je metodološki uređen kao studija slučaja sa elementima preglednog rada. U uvodnom delu su već objašnjene teorijske osnove vezane za problematiku malih i srednjih gradova u Evropi. Potom je ovo dodatno pojašnjeno kroz specifikaciju malih i srednjih gradova, podunavskih gradova i pograničnih gradova. Na osnovu toga prikazana

Projekat danurb+: profilisanje malih i srednje velikih gradova u srpskom podunavlju

je studija slučaja – atlas podunavskih gradova u okviru međunarodnog projekta DANURB+ – gde su objašnjeni način i koraci u njihovom proučavanju. U ovome je korišćen postupak uporedne analize kao preporučeni za sagledavanje trenutnog stanja i izgleda budućeg razvoja malih i srednjih gradova (Servillo et al., 2017). Na osnovu prikaza atlasa date su glavne preporuke u zaključku rada.

Pre prikaza konkretnog rada na DANURB+ atlasu, na nivou celog projekta su se postavilo pitanje kako odrediti male i srednje gradove na Dunavu koji su pogranični za potrebe svih projektnih aktivnosti. Ono je bilo predmet razgovora i istraživanja u prvih šest meseci projekta (druga polovina 2020. godine). Po svojoj suštini ovo veće pitanje se može podeliti na tri uža:

Slika 1 (levo): Četiri slučaja podunavskih gradova određenih prema položaju grada ka reci i njenim rukavcima (autor: B. Antičić); **Slika 2 (desno):** Različiti tipovi pograničnih gradova u oblasti tromede Srbije, Mađarske i Hrvatske (autor: B. Antičić).

PRVO PITANJE je šta su to mali i srednji gradovi. Pitanje je složeno, jer se ova veličina sagledava drugačije od države do države. Možda je lakše odrediti se obrnuto, tj. objasniti šta je to veći grad. U većini naučnih istraživanja evropskih gradova veliki gradovi su obično oni koji imaju više od 100.000-200.000 stanovnika. Na primer, projekat „Gradovi u opadanju“ (eng. *Shrinking cities*), koji je i uspostavio pojam grada u opadanju kao naučno značajnog, pravi razliku gradova na veličini od 100.000 stanovnika (Oswalt & Rienets, 2006). Sa druge strane, prvo veliko naučno istraživanje gradova u opadanju na evropskom kontinentu, rad „The trajectories of European cities, 1960–2005“, pravi razliku na 200.000 stanovnika (Turok & Mykhnenko, 2007). Kako su u posmatranom području srednjem i donjem Podunavlja uglavnom manje evropske države (izuzev Rumunije), prag za istraživanje malih i srednjih gradova je u projektu postavljen na 100.000 stanovnika. Takođe se pokazalo da kod većine država najvažniji prostornoplandski dokumenti, tj. prostorni planovi država, prave razliku između malih i srednjih gradova na veličini od 25-30.000 stanovnika.

DRUGO PITANJE je šta je to podunavski grad, jer prosta podela prema administrativnim granicama gradova koje dotiču Dunav nije bila moguća usled različitih podela lokalne samouprave podunavskih država. Dajim istraživanjima je odlučeno da se podunavski gradovi odrede prema urbanističkom pokazatelju, tj. prema tome da li njihove izgrađene celine dotiču Dunav ili njegove rukavce. Na osnovu toga uočena su četiri slučaja podunavskih

gradova (slika 1) i to su: (1) gradovi sa središnjim delom na reci, (2) gradovi čiji rubni delovi dotiču reku, (3) gradovi na rečnim rukavcima i (4) gradovi na starim koritima reke, gde je reka ranije neposredno uticala na urbanu genezu.

TREĆE PITANJE je vezano za pogranični karakter grada. Ovde je Evropa kao kontinent po mnogo čemu drugačija, jer su države u Evropi površinski mnogo manje nego na drugim kontinentima. Zbog toga su i odrednice „pograničnosti“ drugačije. Primera radi, u Sjedinjenim američkim državama kao četvrtoj po površini državi sveta, gradovi su pogranični ako su udaljeni do 161 km (100 milja) od državne granice. U slučaju Evrope ovo nije primenljivo jer bi se mnogo države u celini našle kao „pogranične“ (Antonić et al., 2020a). U Evropi takođe nema potpunog saglasja oko karaktera pograničnog područja, pa tako se ono prema Šengenskom sistemu određuje na 50 km od državne granice. Sa druge strane, Evropski zavod za statistiku (eng. *European Statistical Office*) određuje pograničnu oblast kao oblast gde više od polovine stanovništva živi na udaljenosti do 25 km od najbliže granice. Ovaj prag od 25 km je usvojen na projektu kao imenitelj pograničnog grada. Pri tome uočena su tri vrste pograničnog grada (slika 2) i to su: (1) oni koji su neposredno na granici, tj. čije izgrađene celine ili, pak, katastarske opštine dotiču državnu granicu na Dunavu; (2) oni koji su na najviše 25 km do granice na Dunavu, ali nisu neposredno na njoj; i (3) takozvani „dvojni gradovi“, odnosno gradovi koji su razdvojeni Dunavom kao državnim granicom i suštinski proizilaze iz prve vrste pograničnih gradova.

Na osnovu prethodnog izdvojeno je ukupno 88 malih i srednjih podunavskih gradova of Bratislave do ušća Dunava na Crnom moru. 75% datih gradova je i pogranično. Čak četiri posmatrane države, poput Bugarske, Hrvatske i Ukraine, imaju sve svoje gradove na Dunavu kao pogranične.

STUDIJA SLUČAJA: DANURB+ ATLAS

U ovom poglavlju biće ukratko opisana studija slučaja, odnosno prikaz rada na DANURB+ atlasu, kao jednom od glavnih rezultata istomenog projekta. Zajednički imenitelji za istraživanje podunavskih gradova kao poligona za projektne aktivnosti su već istaknuti, a ovde će se pažnja suziti na elemente istraživanja malih i srednjih gradova na području Podunavlja u Srbiji.

Aktivnosti na DANURB+ atlasu su uređene u dva od 18 zadataka na projektu, ali neki drugi zadaci su povezani za aktivnostima oko atlasa, kao što je, na primer, aktivnosti na promociji atlasa među lokalnim stanovništvom ili uključenje uzornih primera lokalnog urbanog razvoja u poslednje poglavlje u atlasu. Od dva spomenuta zadatka usko vezana za atlas, prvi je u središtu pažnje ovog rada, jer se tiče istraživanja malih i srednjih podunavskih gradova, dok je drugi vezan za pripremu i prezentaciju datih podataka kroz atlas kao medijum u štampanom i digitalnom obliku.

Uvodna opredeljenja i koraci u radu na DANURB atlasu obuhvatila su međusobni razgovor oko njegovog karaktera i osnovnog uređenja između, pre svega, šest univerzitetskih partnera na projektu – istraživačkih timova sa urbanističkih departmana arhitektonskih fakulteta iz Budimpešte, Bratislave, Beograda, Temišvara, Sofije i Bukurešta. Dva ključna elementa prema prijavi projekta bila su da se prikažu svi gradovi kao samostalni entiteti, a da se posebno mesto posveti urbanoj morfologiji posebno važnih gradova-studija slučaja kao slici geneze i pojavnosti podunavskog grada. Na osnovu toga dva ključna načina prikaza u atlasu su (tabela 1):

Projekat danurb+: profilisanje malih i srednje velikih gradova u srpskom podunavlju

„Velike karte“ celog srednjeg i donjeg Podunavlja sa svim malim i srednjim gradovima po ključnim obeležjima njihove geneze i sadašnjeg stanja iz ugla demografije, privrede, povezanosti i kulturne baštine; i

Tematska poglavlja sa naglaskom na „malim/urbanističkim kartama“, uz proptatni tekst i karakteristične slike. Ogromna većina ovih poglavlja su sa autorskim timovima iz različitih država, gde se pre svega daje morfološka analiza i geneza gradova-studija slučaja na značajne teme poput industrijske baštine, razvoja gradova u dobu između dva svetska rata (tabela 1), urbanog opadanja danas ili odnosa dvojnih gradova.

U skladu sa prethodnim određena su tri velika poglavlja atlasa, koja preklapaju istorijsku i morfološku analizu: (1) Pouke prošlosti i prepoznavanje baštine, (2) Potencijali i izazovi sadašnjosti i (3) Vizije sutrašnjice, gde se daju uzorni primeri iz gradova-studija slučaja koji mogu biti primenjeni i na drugim mestima duž Dunava. Sva ova poglavlja se sastoje od tematskih poglavlja i velikih karata između njih. Pre ova tri ključna poglavlja, postoji uvodno poglavlje o problemima gradova u opadanju uopšte i zaključno poglavlje o profilisanju istraživanih gradova sa smernicama njihovog razvoja u skladu sa njihovim uočenim mogućnostima i ograničenjima.

Tabela 1: Izvod iz strukture atlasa sa prikazom tipskog uređenja kroz kombinovanje velikih karata podunavskih gradova i poglavlja sa gradovima-studijama slučaja

No	TITLE	DESCRIPTION	CASE STUDY	PARTNER + Author(s)	TYPE	NO PAGES
2.4.	Demographic trends 1867-1918 (circa)		x	UBGD	Map	2
2.5.	Demographic trends 1918-1945 (with new borders)		x	UBGD	Map	2
2.6.	New border cities in interbellum stagnation	<ul style="list-style-type: none"> • Interwar city – period between two world wars • Old and new borders on the Danube – emergence of borderlands, border cities, divided cities, etc. • Urban stagnation as a consequence • Comparison – border(land) city in interwar period and today 	Intro	UBGD / B. Antonić	Essay + small maps	6
			Šturovo	STU / L. Vitkova & A. Šeligova		
			Komarom	BME / D. Balizs		
			Sombor	UBGD / E. Vaništa & J. Marić		
			Čalărăși	UAUIM / M. Harmanescu & A. Stan		
Silistra	NBU / G. Georgiev & E. Gaydarova					

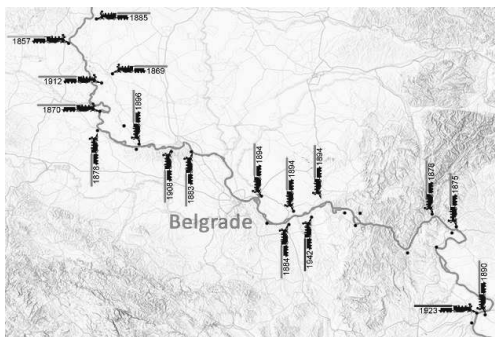
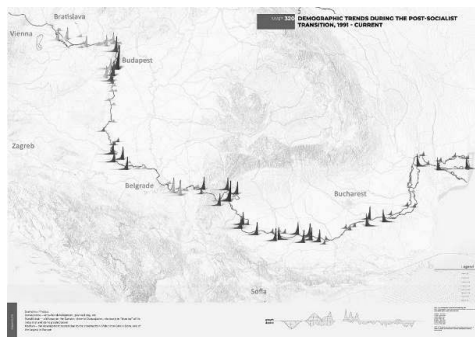
Za potrebe velikih karata napravljene su po državama objedinjene baze podataka (demografskih, istorijskih, ekonomskih, saobraćajnih) za istraživane gradove. Za Srbiju je popisano 17 podunavskih gradova, od Sombora do Brze Palanke. Ispod je primer za podatke o sadašnjem stanju (Slika 3).

Lokalna samouprava u planiranju i uređenju prostora naselja

A	B	C	D	E					F	G	H	I	J	K	L	M	N	O
				4.1	4.2	4.3	4.4	4.6										
No CITY/TOWN Name (please, list them in downstream order)		Population 2000	Population 2010	Population 2020	Local economy	Average salary index	Average Invest. index	Peripheral City/Town	Reurban elements			No	PARAMETER	EXPLANATION	LIST			
		2002	2011	2021	x			x	x			4.4	Local economy / Please, pick the option that best describes the current status of local economy	SC – Service city where the modern tertiary (retail, services, education, etc.) or even quaternary (baking, design, technologies, research) sectors are dominant, while industry is at the second place	SC			
1	Sombor	51.471	47.623	-	SC	0,89	0,47	Yes	3-YES									
2	Apatin	19.320	17.411	-	LI	0,86	0,40	Yes	1-NO									
3	Bač	6.087	5.399	-	MT	0,77	0,20	Yes	1-NO									
4	Bačka Palanka	29.449	28.239	-	LI	0,91	0,50	Yes	2-YES									
5	Beočin	8.068	7.839	-	TM	0,87	0,56	No	4-YES									
6	Sremski Karlovci	8.839	8.750	-	SU	0,93	0,11	No	4-YES									
7	Pančevo	84.702	83.676	-	HI	0,99	3,28	No	2-YES									
8	Grocka	8.338	8.441	-	SU	0,87	0,09	No	4-YES									
9	Smederevo	75.173	77.471	-	HI	1,00	0,54	No	1-NO									
10	Kovin	14.250	13.515	-	MT	0,88	0,28	No	1-NO									
11	Kostolac	9.313	9.569	-	HI	1,25	10,19	Yes	3-YES									
12	Veliko Gradište	5.658	5.825	-	MT	0,78	0,16	Yes	4-YES									
13	Golubac	2.821	2.581	-	TO	0,78	0,19	Yes	4-YES									
14	Donji Milanovac	3.132	2.410	-	TO	0,99	0,59	Yes	1-NO									
15	Kladovo	9.142	8.869	-	HI	0,92	1,53	Yes	4-YES									
16	Brza Palanka	1.076	860	-	MT	0,85	0,41	Yes	1-NO									
17																		
18																		
												4.9	Reurban elements / The first indications of reurbanisation process Exist or no? If exist, where are they located?	NO, there are no the indications of reurbanisation YES, reurbanisation occurs mainly in pre-socialist inner urban zone YES, reurbanisation occurs mainly in socialist residential/industrial zones YES, reurbanisation occurs mainly in post-socialist pen-urban zone (suburbanisation)	1 2 3 4			

Slika 3: Podaci za srpske gradove na Dunavu – sadašnje stanje, tj. Postsocijalistički razvoj (autor: B. AntoniĆ).

Na osnovu baza podataka i njihove sistematizacije trenutno se rade velike karte (Slike 4 i 5). Uporedo sa tim, završena je građa za višeautorska poglavlja (tekst + morfološke karte gradova za ciljano razdoblje, odn. temu), gde je trenutno aktuelna njena recenzija, posle čega će ona biti grafički sređena u poglavlja atlasa.

Slike 4 i 5: Prikaz velike karte na temu rasta/pada stanovništva tokom postsocijalističkog razdoblja (levo) i detalj karte pojave željeznice za područje Srbije (desno) (autor: A. Grujić).

ZAKLJUČAK

Mali i srednji gradova u Evropi predstavljaju veliki izazov za razvoj celog kontinenta, jer čine jedan od njegovih stubova, a sa druge strane mnogi od njih opadaju usled globalnih tokova razvoja, koji prednost daju većim i dobro povezanim gradovima. Ovo je naročito osobeno za male i srednje gradove u istočnoj polovini Evrope. Zbog toga sva istraživanja na ovu temu su veoma bitna, a poseban značaj u tome je da se uoče njihove razvojne prednosti i nedostaci, koji su često veoma ranoliki.

Primer atlasa malih i srednjih podunavskih gradova u DANURB+ projektu upravo pokazuje sve pojedinosti ovakvog pristupa. Nekoliko koraka u ovome je ključno. Prvo, za proučavanje velikog uzoraka, poput velikog broja demografskih, ekonomskih, istorijskih, kulturnoloških i drugih obeležja za gotovo 90 istraživanih gradova neophodno je izabrati dvostruki pristup, koji se zasniva na povezivanju kvantitativnih i kvalitativnih podataka. U slučaju atlasa, to je postavljeno na uporednoj analizi svih gradova kroz velike karte i na prikazu nekoliko gradova-studija slučaja i uzornih primera kroz tematska poglavlja. Drugo, istraživanje velikog broja gradova traži uspostavljanje jasnog okvira istraživanja i načina izbora istraživačkih jedinica. Kod atlasa je to urađeno kroz utvrđivanje koji su gradovi mali i srednji, koji su podunavski i koji su pogranični. Treće, atlas kao medijum prikaza gde se naglašava kartografski prikaz, ali ne isključuju drugi oblici prikaza (tekst, tabele, skice, dijagrami, slike), je posebno pogodan za uporednu analizu i prikaz velikog broja podataka. Treba dodati i atlas sa vizuelno atraktivnom grafikom se na preliminarnim promotivnim prikazima pokazao kao pristupačan za širu javnost, što je od posebnog značaja za format projekta kao stručno-naučnog. Ostaje da se proverí kako će sve ovo biti prikazano u digitalnom obliku atlasa, gde rad tek predstoji. Na osnovu datog ostvaren je okvir za uređenje klastera malih i srednjih podunavskih gradova, kao korak koji predstoji u par sledećih meseci.

ZAHVALNICA

Ovaj naučni rad je urađen za potrebe međunarodnog projekta „DANube Urban Brand + Building Regional and Local Resilience through the Valorization of Danube's Cultural Heritage / Dunavski gradski brend + izgradnja regionalne i lokalne otpornosti kroz vrednovanje podunavskog kulturnog nasleđa – DANURB+“ (2020-2022) INTERREG podunavskog programa prekogranične saradnje EU.

LITERATURA

Antonić, B., Djukić, A. & Marić, J. (2020a). Borderland Shrinking Cities: "Uncharted Territory" in International Research of Urban Shrinkage. In: V. Georgiev & I. Stoyanova (Eds.), VSU'2020 Conference Proceedings – Volume II (pp. 29-34). Sofia: USEA "Lyuben Karavelov" Press.

Antonić, B., Đukić, A. i Marić, J. (2020b). Razmere opadanja gradova u Srbiji na početku trećeg milenijuma: sadašnji trendovi i pouke za budućnost. U: A. Jevtić i B. Drašković (ured.), Budućnost gradova i urbanizma (str. 31-41). Beograd: Udruženje urbanista Srbije.

European Commission – EC (1999). European Spatial Development Perspective – ESDP. Brussels: EC. Preuzeto sa ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/pdf/sum_en.pdf.

European Spatial Planning Observation Network – ESPON (2006). The Role of Small and Medium-Sized Towns (SMESTO) – Final Report. Vienna: ÖIR. Preuzeto sa https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/fr-1.4.1_revised-full.pdf.

Musil, J. (2005). City development in Central and Eastern Europe before 1990: Historical context and socialist legacies. In I. Hamilton, K. Dimitrovska Andrews & N. Pichler-Milanović (Eds.), Transformation of cities in central and Eastern Europe: Towards globalization (pp. 22-43). Tokyo; New York; Paris: UN University Press.

Oswalt, P. & Rieniets, T. (2006). Atlas der schrumpfenden Städte/Atlas of Shrinking Cities. Berlin: Hatje Cantz.

Restrepo Cadavid, P., Cineas, G., Quintero, L. & Zhukova, S. (2017). Cities in Europe and Central Asia: A Shifting Story of Urban Growth and Decline: Report. Washington: World Bank.

Servillo, L., Atkinson, R. & Hamdouch, A. (2017). Small and Medium-Sized Towns in Europe: Conceptual, Methodological and Policy Issues. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 108(4), 365-379. doi: 10.1111/tesg.12252.

Turok, I. & Mykhnenko, V. (2007). The trajectories of European cities, 1960–2005. *Cities*, 24(3), 165-182. doi: 10.1016/j.cities.2007.01.007.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

711.1:352.078(082)

711.4:352.078(082)

НАУЧНО-стручни скуп са међународним учешћем Локална самоуправа у планирању и уређењу простора и насеља (9 ; 2022 ; Београд)

Deveti naučno-stručni skup sa međunarodnim učešćem Lokalna самоуправа u planiranju i uređenju prostora i naselja, Beograd, jun 2022. / organizuju Asocijacija prostornih planera Srbije ... [et al.] ; urednici Velimir Šećerov ... [et al.]. - Beograd : Asocijacija prostornih planera Srbije : Univerzitet, Geografski fakultet, 2022 (Beograd : Planeta print). - 525 str. : ilustr. ; 24 cm

Tiraž 200. - Str. 11: Uvodna reč / urednici. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Abstracts.

ISBN 978-86-6283-125-5 (GF)

а) Просторно планирање -- Зборници б) Урбанистичко планирање -- Зборници в) Локална самоуправа -- Зборници

COBISS.SR-ID 68828681